

ROBERT KOŁODZIEJ
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny
ORCID: [0000-0002-3900-6667](https://orcid.org/0000-0002-3900-6667)

UWAGI NA TEMAT FUNKCJONOWANIA SEJMIKU WOJEWÓDZTW POZNAŃSKIEGO I KALISKIEGO W ŚRODZIE W CZASACH PANOWANIA WŁADYSŁAWA IV¹

REMARKS ON THE FUNCTIONING OF THE POZNAŃ AND KALISZ PROVINCIAL ASSEMBLY IN ŚRODA DURING THE REIGN OF WŁADYSŁAW IV

ABSTRACT: The article discusses selected aspects of the functioning of the Poznań and Kalisz Provincial Assembly in Środa in the times of Władysław IV (1633–1648). Such issues are addressed as the manner of convening the Assembly, its location and duration, as well as the participants of the sessions. The types and functions of the Assemblies and the preserved documentation are discussed and briefly described. The final element is an analysis of problems related to the functioning of the Assembly were analysed, which in the period under discussion were relatively few – the calm and peaceful reign of Władysław IV was conducive to political stability.

KEYWORDS: assembly, Greater Poland, Środa, Poznań Province, Kalisz Province, Władysław IV, parliamentarism, self-government

Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie należał do najważniejszych w całej Rzeczypospolitej. Wynikało to nie tylko z przepisów prawa, które czyniło go – obok zjazdu województwa krakowskiego w Proszowicach

---

¹ Artykuł powstał dzięki projektowi badawczemu NPRH, Nr 1aH 15 0046 83, „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw Wielkopolski właściwej w latach 1764–1793 oraz druk tomu ‘Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1695’”. Materiały źródłowe z czasów panowania Władysława IV zbierał niżej podpisany oraz dr hab. Michał Zwierzykowski prof. UAM, któremu za możliwość ich wykorzystania serdecznie dziękuję.

– jednym z dwóch sejmików górnych. Sejmik średzki gromadził również szlachtę z dwóch dużych, bogatych i ludnych województw, dzięki czemu był jednym z najliczniej reprezentowanych. Na sejmik miały prawo przybywać nie tylko liczne rzesze szlachty, ale również spora grupa senatorów, na czele z prymasem². Do grona osób piastujących godności senatorskie należeli przedstawiciele wybitnych rodów Rzeczypospolitej, jakimi w XVII w. byli Opalińscy, Leszczyńscy czy Radomiccy. Członkowie tych rodów pierwsze polityczne szlify zdobywali bardzo często jako posłowie ze Środy. Nie może więc dziwić fakt, iż sejmik średzki cieszył się poważaniem w Rzeczypospolitej, a wiele innych zjazdów uważnie przypatrywało się uchwałom podejmowanym w Środzie i wzorowało się na nich³. Rola zjazdu średzkiego została też szybko doceniona przez dyplomację brandenburską, która już w pierwszej połowie XVII w. bacznie obserwowała jego obrady, a z czasem zaczęła wysyłać na nie osobnych dyplomatów, próbując za ich pośrednictwem wpływać na decyzje miejscowej szlachty⁴. Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego jest dla historyków wdzięcznym obiektem badań również ze względu na znakomity stan zachowania źródeł. Jego postanowienia komentowano w całym kraju, od Małopolski, przez Ruś i Ukrainę, aż po Wielkie Księstwo Litewskie. Ogromną liczbę wzmianek w awizach, doniesieniach, korespondencji prywatnej uzupełniają liczne relacje i diariusze sejmikowe. Obrady w Środzie komentowano również za granicą, a odpisy postanowień sejmikowych znaleźć można w bibliotekach i archiwach Berlina, Wiednia czy Paryża. Najważniejsze jednak, że w samej Wielkopolsce zachował się bogaty korpus źródeł sejmikowych. Spisane postanowienia miejscowej szlachty oddawane były przynajmniej do dwóch grodów: poznańskiego i kaliskiego, ale na terenie obu województw wszystkich grodów i przygródków było aż dziesięć i w każdym z nich można napotkać materiały publiczne związane z sejmikiem – lauda, instrukcje, uniwersały, protestacje i inne akta.

---

² Stanisław Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984, s. 77–78.

³ Z tego powodu sejmiki relacyjne innych województw odbywały się później niż sejmików górnych. *Ibidem*, s. 63.

⁴ Szerzej na ten temat zob. Andrzej Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, *passim*. Szereg relacji brandenburskich dotyczących obrad w Środzie zostało opublikowanych w wydawnictwach: *akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, opr. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamiński, Poznań 2018; *akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, opr. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamiński, Poznań 2018.

Wszystkie wymienione powyżej czynniki sprawiają, że sejmik ten winien być już dawno dokładnie zbadany i przeanalizowany. Tymczasem stan badań pozostawia nadal wiele do życzenia. Wprawdzie Włodzimierz Dworzaczek zajął się edycją akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego niebawem po zakończeniu II wojny światowej, jednak niesprzyjające okoliczności polityczne utrudniały planowane zadanie. Udało się Dworzaczkowi doprowadzić swoje wydawnictwo zaledwie do 1632 r., po czym na wiele lat prace edytorskie zamarły⁵. To samo można powiedzieć o opracowaniach naukowych, dotyczących czy to funkcjonowania sejmiku, czy to jego działalności politycznej. Pionierami na tym polu byli Kazimierz Jarochoowski, Stanisław Pomykaj i Włodzimierz Dworzaczek⁶. Wiele lat później funkcjonowaniem sejmiku jako instytucji zajął się Stanisław Płaza, który jednak ograniczył swoje rozważania do roku 1632 – czyli do cezury zamykającej wydawnictwo Dworzaczka⁷. Wiele lat musiał czekać sejmik śródzki na ponowne zainteresowanie historyków. Dopiero inicjatywa Michała Zwierzykowskiego dała impuls do wznowienia badań w tym zakresie. Monografią funkcjonowania Komisji Skarbowej Poznańskiej dał wyraz swoim zainteresowaniom naukowym⁸, by następnie w ciągu kilku lat wydać akta sejmikowe z lat 1696–1763 w dwóch monumentalnych tomach⁹. Niejako naturalnym uzupełnieniem edycji stała się gruntowna monografia funkcjonowania sejmiku w latach 1696–1732¹⁰. Natomiast w ostatnich latach, dzięki grantom w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki udało się stworzyć zespół, który zebrał i opracował akta sejmikowe za lata 1669–1695, ostatnio wydane drukiem w dwóch tomach¹¹.

---

⁵ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. Włodzimierz Dworzaczek, Poznań 1957; cz. 2: 1616–1632, wyd. *idem*, Poznań 1962.

⁶ Kazimierz Jarochoowski, *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, „Ateneum”, 34 (1884), 3, s. 259–282, 416–435; Stanisław Pomykaj, *Sejmik wielkopolski w Środzie przed wyprawą wiedeńską w roku 1683*. „W obronie Krzyża” *widowisko historyczne*, Środa 1939; *idem*, *Sejmiki wielkopolskie w Środzie w latach 1733–1763*, Kalisz 1932; Włodzimierz Dworzaczek, *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655*, „Roczniki Historyczne”, 23 (1957), s. 281–309.

⁷ Płaza, *Sejmiki i zjazdy*.

⁸ Michał Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowego sądownictwa i administracji skarbowej w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003.

⁹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. *idem*, Warszawa 2015.

¹⁰ Michał Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.

¹¹ Zob. przyp. 4.

Trwają prace nad edycją akt z lat 1632–1668, zakończyło się już zbieranie materiałów z lat 1764–1795. Należy mieć nadzieję, że za kolejnymi wydawnictwami źródłowymi pójdą szczegółowe analizy historyków i powstaną kolejne monografie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, również z czasów Wazów¹². Na tym polu bowiem inne sejmiki swoje monografie już posiadają od dawna, a prace nad kolejnymi wciąż trwają¹³.

Niniejszy tekst, będący analizą wybranych elementów funkcjonowania sejmiku województw Wielkopolski właściwej jako instytucji w czasach Władysława IV, opiera się w dużej części na materiałach zebranych w trakcie realizacji projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Oparty został zarówno na materiałach z wielkopolskich ksiąg grodzkich, jak i na zdobytych w trakcie kwerend w bibliotekach i archiwach krajowych i zagranicznych.

Miejsce obrad. Tradycyjnym miejscem obrad sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego była Środa. Zdarzały się jednak wyjątki od tej reguły, związane z nadzwyczajnymi sytuacjami, gdy wykorzystywano terminy roków sądowych poznańskich. Pierwszy raz w omawianym okresie do zjazdu szlachty w Poznaniu doszło w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta III w dniu 10 V 1632 r.¹⁴ Drugi zjazd ziemian w Poznaniu miał mieć miejsce w dniu 22 V 1634 r., a jego celem było zebranie podatków. Zjazd zwołał uniwersałem Stanisław Przyjemski, starosta generalny Wielkopolski, a impulsem były listy o niebezpieczeństwie tureckim, które otrzymał od hetmana Stanisława Koniecpolskiego. Starosta generalny tłumaczył przy tym nadzwyczajność sytuacji, informując szlachtę, że „żadnego zjazdu publicznego obojga województw tak prętko u nas nie będzie, nie bacząc sposobnego miejsca do oddania tych listów od jm. pana hetmana, wm., nad jurydyką blisko

---

¹² Nadzieje te zapewne się spełnią, jako że pod kierunkiem naukowym Michała Zwierzykowskiego mgr Tomasz Kościański oraz mgr Grzegorz Glabisz przygotowują rozprawy doktorskie analizujące funkcjonowanie samorządu województw poznańskiego i kaliskiego w czasach panowania Augusta III oraz Stanisława Augusta Poniatowskiego.

¹³ Informacje na temat opracowań dotyczących poszczególnych sejmików można znaleźć w: Robert Kołodziej, Michał Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012. Najnowszym osiągnięciem w tym zakresie jest opracowanie analizujące funkcjonowanie sejmiku wiszeńskiego, zob. Andrzej Król, *Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemyśl 2018.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Księgi grodzkie poznańskie (dalej: Gr. Poznań), sygn. 667, Laudum obywateli województw poznańskiego i kaliskiego, Poznań 10 V 1632 r., k. 324v–327v. Podobny zjazd miał miejsce po śmierci Władysława IV, zob. APP, Gr. Poznań, sygn. 693, Laudum nadzwyczajnego zjazdu w Poznaniu – 8 VI 1648 r., k. 464–469.

przyszłą poznańską”¹⁵. Wykorzystano więc ponownie termin roków sądowych. Zjazd ten prawdopodobnie nie odbył się, gdyż oprócz uniwersału nie odnaleziono w księgach grodzkich żadnych dokumentów, które potwierdzałyby obrady zgromadzonej szlachty. Można to w dość prosty sposób wytłumaczyć, gdyż wkrótce do Wielkopolski dotarł wystawiony pod Smoleńskiem uniwersał Władysława IV, zwołujący sejmik przedsejmowy. Dokument ten został wystawiony wcześniej niż uniwersał S. Przyjemskiego, ale ze względu na ogromną odległość dostarczony był do grodów z dużym opóźnieniem (w grodzie poznańskim oblatowano go 15 maja)¹⁶. Informacja króla zapewne skłoniła Wielkopolan do rezygnacji z obrad w trakcie roków, skoro i tak miał wkrótce odbyć się sejmik. Ostatni raz w omawianych czasach zjazd w Poznaniu na zamku miał miejsce 14 XII 1645 r., ponownie za uniwersałem starosty generalnego, który to urząd pełnił wówczas Bogusław Leszczyński¹⁷. Powodem zjazdu było zagrożenie kraju. Ten zjazd doszedł do skutku, a jego efektem było spisane laudum i wysłane do króla dwuosobowe poselstwo.

Uczestnicy. Prawo do udziału w sejmiku średzkim miało aż 17 senatorów związanych z oboma województwami, wśród których oprócz prymasa był biskup poznański, dwóch wojewodów i trzynastu kasztelanów¹⁸. Z praktyki czasów Władysława IV wynika, że na sejmikach pojawiali się również i inni senatorowie. Przede wszystkim zaliczyć do nich należy Stanisława Przyjemskiego, starostę generalnego Wielkopolski, który prócz tej funkcji dzierżył urząd marszałka nadwornego koronnego. Wśród uczestników sejmików zauważyć można także np. Hieronima Radomickiego, wojewodę inowrocławskiego, obecnego na pewno w latach 1632 i 1643¹⁹. Oczywiście trudno jednoznacznie zawyrokować, ilu senatorów przybywało na obrady, na zjeździe w maju 1632 r. było ich dziesięciu. W analizowanym

¹⁵ APP, Gr. Poznań, sygn. 679, Uniwersał Stanisława Przyjemskiego marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski, informujący o niebezpieczeństwie tureckim i zwołujący zjazd do Poznania, Koźmin 7 V 1634 r., k. 328–329. Wydawcy korespondencji Stanisława Koniecpolskiego nie udało się odnaleźć listu, który rozesłał do szlachty w sprawie niebezpieczeństwa, zob. *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646*, wyd. Agnieszka Biedrzycka, Kraków 2005.

¹⁶ APP, Gr. Poznań, sygn. 679, Uniwersał króla Władysława IV zwołujący sejmik w Środzie, w obozie u Archaniola, 2 IV 1634 r., k. 330–331.

¹⁷ APP, Gr. Poznań, sygn. 690, Uchwała zjazdu, zamek w Poznaniu 14 XII 1645 r., k. 863v–864v. Uniwersał starosty generalnego nie jest znany.

¹⁸ Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 88.

¹⁹ APP, Gr. Poznań, sygn. 677, Laudum obywateli województw poznańskiego i kaliskiego, Poznań 10 V 1632 r., k. 327; *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza*, red. Roman Pollak, tekst przyg. Marian Pełczyński, komentarze Marian Pełczyński, Alojzy Sajkowski, Wrocław 1957, s. 113.

okresie raczej nie uczestniczyli w obradach arcybiskupi gnieźnieńscy. Prymas Jan Wężyk ograniczał się do obsyłania sejmiku swoimi listami, jak choćby przed sejmami w latach 1637 i 1638²⁰. Podobnie czynili jego następcy. Prymas Jan Lipski wolał korespondencyjnie komunikować się z sejmikiem, co potwierdza listu wysłany w 1640 r.²¹ Podobnie w 1642 r. postąpił arcybiskup gnieźnieński Maciej Łubieński²². Bywali za to na sejmiku biskupi poznańscy, na przykład na zjeździe poznańskim 1632 r. był obecny Adam Nowodworski²³, na sejmikach w styczniu 1643 r. i w grudniu 1645 r. obecny był biskup poznański Andrzej Szołdrski²⁴. Regularnym uczestnikiem sejmików był Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański²⁵.

Liczebność sejmiku w czasach Zygmunta III Wazy, jak zauważali zgodnie W. Dworzaczek i S. Płaza²⁶, trudno szczegółowo przeanalizować ze względu na brak odpowiedniego materiału źródłowego. Poddany badaniom w niniejszym artykule okres panowania drugiego Wazy nie przyniósł przełomowych informacji w tym zakresie. Na zjeździe poznańskim w maju 1632 r. podpisy pod laudum złożyło 99 uczestników sejmiku: senatorów, urzędników i rycerstwa. Nie ma co do tego wątpliwości, że uprawnionej szlachty w obu województwach było na pewno więcej, niż bywało jej na sejmikach. Jednak zdarzało się, że w zjazdach uczestniczyła szlachta na stałe przebywająca w innych ziemiach, a posiadająca majątki w Wielkopolsce. Bogusław Leszczyński, wojewodzie bełski, „lubo też nie bywa często w Wielkiej Polsce i tak odlegle mieszka, a przecie żadnego nie opuści sejmiku”, donosił Krzysztof Opaliński swemu bratu Łukaszowi, upominając go jednocześnie za niechęć do uczestniczenia w obradach wielkopolskiego zjazdu²⁷. Analizując skład sejmiku, nie należy zapominać o asyście towarzyszącej senatorom i szlachcie. Zdaniem S. Płazy „na sejmiki nie przyjeżdżano na ogół zbrojnie ze zbyt

²⁰ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, sygn. 233, List Jana Wężyka abpa gnieźnieńskiego do sejmiku średzkiego, Gniezno 26 XI 1636 r., k. 203; Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Akc. 1949/439, Zbiór Steinwehra, Polonica varia (dalej: BUWr., Akc. 1949/439), List Jana Wężyka abpa gnieźnieńskiego do sejmiku średzkiego, Skierniewice 8 I 1638 r., k. 454–455.

²¹ BUWr., Akc. 1949/439, Jan Lipski arcybiskup gnieźnieński do sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Skierniewice 21 III 1640 r., k. 12–13.

²² BUWr., Akc. 1949/440, List Macieja Łubieńskiego biskupa płockiego, nominata gnieźnieńskiego do sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Wolbórz 31 XII 1642 r., k. 106v.

²³ APP, Gr. Poznań, sygn. 677, Laudum obywateli województw poznańskiego i kaliskiego, Poznań 10 V 1632 r., k. 327.

²⁴ *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 113; APP, Gr. Poznań, sygn. 690, Uchwała zjazdu, Poznań 14 XII 1645 r., k. 864.

²⁵ *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, *passim*.

²⁶ Dworzaczek, *Skład społeczny*, s. 281; Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 88.

²⁷ *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 54.

licznymi pocztami”²⁸. Z jednej z relacji Krzysztofa Opalińskiego wynika jednak co innego. W 1642 r. senator opisywał swój udział w sejmiku tak: „Naprzód wjechałem srogą kupą, i jaką ani Pan Poseł wjechał. Wjeżdżało gwałt paniąt, ślachty etc., etc. [...] Zaś co do pompy, częstowałem, każdego dnia, albo na śniadaniach, albo bankietach in forma. Ale quod wm. mirabelis, że walny bankiet w piątek rybami szumnemi odprawiłem z podziwieniem wszystkich, którzy wiedzą o odległości moich wiosek. Do kościoła każdego dnia sroga trcia ludzi prowadziła mnie i Pan Poseł także. Na mszy dopiro czytanej muzyka moja u dominikanów litaniją i koncerty cum eo applausu odprawowała się, że wszyscy ją nad biskupią przekładali, a w kościele nie było gdzie stąpić dla pełności ludzi”²⁹. W 1644 r. wojewoda poznański wspominał o konieczności przywiezienia do Środy do swojej stacji u dominikanów na kilka tygodni przed sejmikiem „stołów, ław i inszych rzeczy, bo tego mniszy nie mają”³⁰. Informacje powyższe świadczą o sprowadzaniu przez senatorów na sejmiki dziesiątek sług. Natłok ludzi sprawiał, że kilka tygodni przed sejmikiem przysyłano ludzi do zajmowania najlepszych gospód³¹.

Czas trwania. Również w przypadku tego elementu zachowało się bardzo mało informacji. Już pod koniec XVI w. i na początku XVII w. sejmiki mogły trwać nawet od pięciu do siedmiu dni. W czasach Władysława tak długie sejmiki nie były niczym nadzwyczajnym, tym bardziej iż zdarzało się, że sejmik kilka dni zajmował się wyłącznie jedną kwestią³². Sejmik przedsejmowy 1639 r. zwołany na 25 sierpnia ciągnął się na pewno do 1 września, gdyż z tego dnia pochodzi kwitacja sejmiku dla poborcy³³. Oznaczałoby to, że trwał przynajmniej osiem dni. Sejmik przedsejmowy w styczniu 1642 r. był tylko o dzień krótszy i trwał od 7 do 13 stycznia³⁴.

²⁸ Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 92.

²⁹ *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 59–60.

³⁰ *Ibidem*, s. 238.

³¹ *Ibidem*, s. 245. Wojewoda donosił, że do Środy przybyli już ludzie Bogusława Leszczyńskiego w celu zajęcia gospód, co oznaczało, że i Leszczyński będzie uczestniczył w sejmiku zaplanowanym na styczeń 1645 r.

³² W styczniu 1643 r. na sejmiku przez trzy dni rozprawiano, kto ma brać udział w ucieraniu artykułów sejmikowych, ponieważ pretendował do tego zarówno Krzysztof Opaliński wojewoda poznański, jak i świeżo mianowany starosta generalny Wielkopolski Bogusław Leszczyński, zob. *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 113–114.

³³ APP, Gr. Poznań, sygn. 684, Kwitacja poborcy przez sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 1 IX 1639 r., k. 576–576v.

³⁴ Data zakończenia sejmiku znana jest dzięki uwadze na końcu laudum, gdzie przez pomyłkę zapisano nie 7 stycznia (początek obrad), a 13 stycznia (zakończenie sejmiku), zob. APP, Gr. Poznań, sygn. 687, Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 7 I 1642 r., k. 38.

Osiem dni trwał sejmik przedsejmowy z września 1646 r.³⁵ Sejmiki więc wyraźnie wydłużały swoje obrady. Jednak zważywszy, iż w drugiej połowie XVII w. sejmik mógł ciągnąć się nawet dwa tygodnie, nie jest to długość imponująca. Natomiast sejmiki deputackie trwały raczej jeden dzień³⁶, oczywiście pod warunkiem, że sejmik deputacki nie pełnił również funkcji relacyjnego.

Podstawa zwołania. W przypadku sejmików przedsejmowych podstawą zwołania był uniwersał króla (w czasie bezkrólewia – prymasa). Sejmiki deputackie zwoływane były na mocy prawa. Zjazdy nadzwyczajne zwoływał za pomocą uniwersału starosta generalny Wielkopolski. Z kolei sejmiki relacyjne były zwoływane na podstawie deklaracji sejmowej, choć czasem dodatkowo król wydawał osobny uniwersał. Tak postąpił monarcha po obu sejmach w 1635 r., mimo że w *Volumina legum* w deklaracjach wielkopolskich wyznaczono datę sejmików relacyjnych³⁷. Podstawą odbycia sejmiku po drugim sejmie 1637 r. był uniwersał, gdyż posłów wielkopolskich nie było na sejmie³⁸. Król wysłał wówczas również specjalnego posła do sejmiku, ks. Zygmunta Cieleckiego, proboszcza poznańskiego i kanonika gnieźnieńskiego, którego wyposażono w specjalną instrukcję, spisaną specjalnie do Wielkopolski³⁹. Czasem król decydował się na rozsyłanie swojej instrukcji także na inne sejmiki relacyjne. O wysłaniu takiego dokumentu

---

³⁵ Sejmik miał trwać „od czwartku do czwartku” czyli od 13 do 20 IX 1646 r., zob. *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 361.

³⁶ Zdarzało się, że dzień po sejmiku deputackim naznaczano sejmik przedsejmowy, co oznacza, iż spodziewano się, że deputacki zakończy obrady w ciągu jednego dnia. W 1646 r. na 12 IX wypadał termin sejmiku deputackiego, a już na 13 IX sejmiku przedsejmowego, zob. APP, Księgi grodzkie kaliskie (dalej: Gr Kalisz), sygn. 271, Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1646 r., k. 775v–780. W wydawnictwie: *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spisy*, cz. 2: 1621–1660, opr. Dariusz Kupisz, Warszawa 2017, s. 200, datę sejmiku deputackiego przez pomyłkę określono na 10 X 1646 r.

³⁷ APP, Gr Poznań, sygn. 680, Uniwersał króla Władysława IV zwołujący sejmik w Środzie, Warszawa 10 III 1635 r., k. 173–173v; *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 3, vol. 2, przyg. Stanisław Grodziski, Marcin Kwiecień, Anna Karabowicz, Warszawa 2013, s. 287; BUWr., Akc. 1949/439, Instrukcja króla Władysława posłowi na sejmik relacyjny województw poznańskiego i kaliskiego, [Warszawa] b.d., k. 376; VC, t. 4, vol. 1, przyg. Stanisław Grodziski, Marcin Kwiecień, Krzysztof Fokt, Warszawa 2015, s. 296.

³⁸ Szczegóły dotyczące nieobecności Wielkopolan analizuje: Przemysław Paradowski, *Konflikt wokół prawomocności sejmu nadzwyczajnego z 1637 roku*, [w:] *Studia z dziejów XVII i XVIII wieku*, red. Krystyn Matwijowski, Bogdan Rok, Wrocław 2003 (Prace Historyczne, nr 33), s. 5–20; APP, Gr. Poznań, sygn. 682, Uniwersał króla Władysława IV zwołujący sejmik relacyjny do Środy, Warszawa 20 VI 1637 r., k. 393–393v.

³⁹ BUWr., Akc. 1949/439, Instrukcja wielbnemu ks. Zygmuntowi Cieleckiemu proboszczowi poznańskiemu, gnieźnieńskiemu kanonikowi, sekretarzowi, na sejmik średzki pro die 15 iuli 1637 złożony, posłowi J.K.M. dana, k. 403v–404.

wspomina konstytucja sejmu nadzwyczajnego z 1635 r.⁴⁰ Analogiczny przypadek można zaobserwować w 1638 r., gdy Władysław IV skierował instrukcję na średzki sejmik relacyjny, który pokrywał się wówczas z sejmikiem deputackim⁴¹.

Rodzaje sejmików: W czasach Władysława IV dobyło się łącznie 40 sejmików. Wśród nich można rozróżnić następujące zjazdy.

Sejmiki przedsejmowe zwoływane były przed obradami sejmu. W tym czasie odbyło się łącznie z okresem bezkrólewia 16 tego typu zjazdów. Tylko jeden z nich nie wybrał posłów, pozostałe zakończyły się szczęśliwie. Podobnie jak z czasów Zygmunta III znane są wszystkie instrukcje i pełen komplet posłów wielkopolskich⁴². Zadaniem sejmiku był przede wszystkim wybór posłów i spisanie dla nich instrukcji. Zdarzało się jednak, że sejmik podejmował i inne czynności. W styczniu 1642 r. sejmik przedsejmowy uchwalił jedno czopowe na potrzeby województwa⁴³. Szlachta nie omieszkała przy tym zatroszczyć się o to, aby następny sejm zaaprobował laudum zawierające decyzje podatkowe⁴⁴.

Sejmiki relacyjne odbywały się na podstawie konstytucji z 1591 r., która przewidywała osobny sejmik dla złożenia przez posłów sprawozdania z obrad sejmowych. Sejmik ten zwoływano najczęściej na podstawie deklaracji posłów podczas sejmu. Jego kompetencje to przede wszystkim zrelacjonowanie obrad i zapewne przedstawienie oraz objaśnienie uchwalonych konstytucji. Jednak sejmik podejmował również decyzje uzupełniające wobec uchwalonych na sejmie deklaracji podatkowych, gdy szlachta część obciążeń fiskalnych brała „do braci”, co w przypadku Wielkopolan miało wówczas miejsce. Jeśli na sejmie nie naznaczono poborców, powinien to również zrobić sejmik, powiadamiając o tym fakcie podskarbiego w ciągu sześciu tygodni, w przeciwnym razie osobę odpowiedzialną za zbieranie podatków wyznaczał sam podskarbi⁴⁵. Praktyka wyboru poborców na sejmikach w omawianych czasach stosowana była również i w innych ziemiach, jak choćby na sejmiku halickim czy sieradzkim⁴⁶.

⁴⁰ VC, t. 3, vol. 2, s. 292, Naznaczenie sejmików.

⁴¹ BUWr., Akc. 1949/439, Instrukcja J.K.M. na sejmik deputacki 13 septembris 1638 r., k. 489.

⁴² Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 115.

⁴³ APP, Gr. Poznań, sygn. 687, Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 7 I 1642 r., k. 38–39v.

⁴⁴ VC, t. 4, vol. 1, s. 41, Deklaracja na zapłatę wojsku.

⁴⁵ Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 61.

⁴⁶ Stanisław Śreniowski, *Organizacja sejmiku halickiego*, Lwów 1938, s. 36–37; Anna Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)*, Opole 1989, s. 126–127.

Po sejmach niedoszłych sejmików relacyjnych nie było (w czasach Władysława trzykrotnie sejmy rozeszły się bez uchwalenia konstytucji, miało to miejsce w latach 1637, 1639 i 1645). Tego typu zjazdy, na podstawie decyzji posejmowych rad senatu, zaczęto zwoływać prawdopodobnie dopiero w czasach Michała Korybuta. Za rządów Jana III stały się one stałym elementem krajobrazu sejmikowego⁴⁷, by zniknąć na dobre w czasach Augusta III⁴⁸. Jednak w czasach Władysława IV organizowanie sejmików relacyjnych po szczęśliwie zakończonych sejmach nie było normą. Wydaje się, że nie było sejmiku relacyjnego po sejmie 1642 r., w deklaracjach podatkowych zarówno województwo poznańskie, jak i kaliskie jako jedyne nie nazaczyły terminu sejmiku relacyjnego, a i w księgach grodzkich brak jest wzmianki o takowym⁴⁹. Podobnie rzecz miała się na kolejnym sejmie z 1643 r., gdy znów brakuje konkretnej daty sejmiku i w aktach grodzkich nie ma informacji, jakoby taki się odbył⁵⁰. Na sejmie 1646 r. w laudum ponownie wspomniano o przyszłym sejmiku, a oba województwa wielkopolskie wzięły jedno podymne „do braci”, jednak ponownie nie wyznaczono konkretnego terminu zjazdu. W tym przypadku decyzje o akceptacji podatków zostały podjęte na sejmiku przedsejmowym przed sejmem nadzwyczajnym w 1647 r., zwołanym na podstawie konstytucji „Sejm extraordinaryjny”⁵¹. Co ciekawe, akceptacja wziętego „do braci” podymnego zapisana została nie w laudum sejmiku, ale w instrukcji dla posłów⁵². Wskazuje to na występujące w omawianym czasie silne powiązania obu dokumentów i otwiera nowe pytania badawcze co do mocy prawnej instrukcji dla posłów.

Sejmiki deputackie odbywały się w Koronie zgodnie z prawem w pierwszy poniedziałek po święcie Narodzenia Najświętszej Marii Panny (czyli między 9 a 15 września). Ich zadaniem był obiór deputatów na Trybunał Koronny. Jednak zdarzało się tymże sejmikom odgrywać również rolę sejmiku relacyjnego, co

---

⁴⁷ Robert Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 294.

⁴⁸ Kazimierz Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981, s. 69.

⁴⁹ VC, t. 4, vol. 1, s. 41.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 64.

⁵¹ *Ibidem*, s. 80.

⁵² APP, Gr. Poznań, sygn. 692, Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 11 IV 1647 r., k. 215–216; Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 11 IV 1647 r., k. 211v–212.

zresztą przewidywała konstytucja z 1589 r.⁵³ Choć zdaniem S. Płazy rozwiązanie takie było niewygodne dla szlachty⁵⁴, to nadal tego typu praktyki były częste. Funkcję sejmiku relacyjnego pełnił sejmik deputacki po sejmie konwokacyjnym 1632 r.⁵⁵ Tak samo było po sejmach w latach 1634⁵⁶, 1638⁵⁷ oraz 1647⁵⁸. Zdarzało się również, że szlachta wykorzystywała zjazd z okazji sejmiku deputackiego, aby odbyć bezpośrednio po nim kolejny sejmik, na przykład relacyjny lub podatkowy. Tak było choćby w 1633 r., gdy tego typu zjazd nastąpił na mocy konstytucji sejmu koronacyjnego⁵⁹. Dla badacza sejmików połączenie zjazdów deputackich z innymi funkcjami jest okolicznością szczęśliwą, ponieważ spisane laudum pozwala śledzić losy poszczególnych zjazdów. Natomiast sejmiki deputackie, które nie miały innych dodatkowych funkcji, były zapewne krótkie (można przypuszczać, że jednodniowe), a o ich postanowieniach (które zapewne ograniczały się do wydania atestacji deputatom obranym na Trybunał) nie zachowały się żadne ślady.

W omawianym czasie doszło również do jednego sejmiku podatkowego, który odbył się we wrześniu 1633 r. i związany był zarówno z wojną moskiewską, jak i zagrożeniem ze strony Imperium Osmańskiego⁶⁰.

Na koniec należy wreszcie wspomnieć o, wzmiankowanych już wyżej, nadzwyczajnych zjazdach ziemian organizowanych w Poznaniu przy okazji roków ziemskich. Zjazdy te różniły się od zwykłych sejmików nie tylko miejscem obrad, ale również swym trybem i sposobem uwierzytelniania uchwał. Podczas zjazdów

⁵³ „Dawać sprawę maia posłowie z każdego sejmu przyiachawszy, to co sprawili na przeszłym sejmie przed bracią na elekcey tej, gdy deputaty na trybunał obierać będą”, zob. VC, t. 2, vol. 2, przg. Stanisław Grodziski, Warszawa 2008, s. 107.

⁵⁴ Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 52.

⁵⁵ VC, t. 3, vol. 2, s. 159; APP, Gr. Poznań, sygn. 677, Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1632 r., k. 576v–578v.

⁵⁶ VC, t. 3, vol. 2, s. 246–247; APP, Gr. Poznań, sygn. 679, Laudum sejmiku deputackiego/relacyjnego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1634 r., k. 700–701.

⁵⁷ APP, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. 117, Laudum sejmiku deputackiego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1638 r., k. 565v–566; BUWr., Akc. 1949/439, Kwit wydany przez sejmik dla Sędziwoja Franciszka Czarnkowskiego starosty międzyrzeckiego, Środa 13 IX 1638 r., k. 489v.

⁵⁸ APP, Gr. Poznań, sygn. 692, Manifestacja posłów sejmowych i sejmiku deputackiego województw poznańskiego i kaliskiego przeciwko części konstytucji sejmowych, uczyniona w Środzie 9 IX 1647 r., k. 1095v–1096.

⁵⁹ VC, t. 3, vol. 2, s. 231–232; APP, Gr. Kaliskie, 260, Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1633 r., k. 450v–452v. Podobne praktyki we wcześniejszym okresie zauważył: Włodzimierz Dworzaczek, *Rozwój życia sejmikowego (od pocz. XVI do poł. XVII w.)*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. Jerzy Topolski, Poznań 1969, s. 513.

⁶⁰ VC, t. 3, vol. 2, s. 231–232; APP, Gr. Kalisz, sygn. 260, Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 IX 1633 r., k. 450v–452v.

nie wybierano dyrektora izby, obradami zapewne kierował najstarszy z senatorów i prawdopodobnie nie dochodziło do rozdzielenia się koła senatorskiego i rycerskiego (co w przypadku sejmików było normą). Uchwały zjazdów podpisywane były albo przez obecnych senatorów, albo przez wszystkich jego uczestników, a do oblaty do grodu oddawali je senatorowie.

Rodzaje dokumentacji sejmkowej. Funkcjonowanie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w analizowanym okresie związane było z wieloma tradycyjnymi dokumentami i innymi materiałami. Część z nich wytwarzana była przez kancelarię królewską i miała na celu zwołanie zjazdu. W tej liczbie należy wymienić w pierwszej kolejności uniwersały. Niestety nie wszystkie takie dokumenty zachowały się do dziś. Wynikało to zapewne z ówczesnej praktyki, która nie przewidywała konieczności oblatowania ich w księgach grodzkich. W kancelarii królewskiej powstawały również instrukcje przedsejmowe, które szczęśliwie zachowały się w komplecie. Niekiedy do instrukcji dołączane były suplementy, a w 1639 r. oprócz suplementu po ziemiach rozesłano jeszcze dodatek do suplementu, ostatecznie więc instrukcja składała się z trzech dokumentów⁶¹.

Akta wytworzone przez same sejmiki to przede wszystkim lauda. Najczęściej w tytule występuje ten właśnie termin, choć jeden raz użyto w nomenklaturze nazwy „uniwersał sejmiku”⁶². Najczęściej na sejmiku powstawało tylko jedno laudum, choć niekiedy podczas jednego zjazdu wytwarzano więcej takich dokumentów. W 1634 r. spisano dwa osobne lauda, drugie z nich dotyczyło czeladzi⁶³. W 1635 r. spisano dodatkowe postanowienie w sprawie stacji żołnierskich⁶⁴. We wrześniu 1646 r., oprócz laudum powstały sejmikowe zalecenia dla szafarzy wojewódzkich⁶⁵. Zdarzało się jednak, że sejmik nie spisywał w ogóle laudum. Dotyczy to oczywiście najczęściej sejmików deputackich, które ograniczały się do

---

⁶¹ BUWr., Akc. 1949/439, Instrukcja na sejmiki powiatowe na dzień 25 sierpnia przypadające, sejm walny warszawski pro die 5 octobris złożony w roku 1639 uprzedzające z Wilna, k. 514–516; Suplement instrukcyje panu posłowi J.K.M. na sejmik średzki die 25 augusti przypadający dany, Wilno b.d., k. 516; Additament do tego suplementu instrukcyje J.K.M., b.d., k. 517.

⁶² APP, Gr. Poznań, sygn. 680, Uniwersał sejmiku relacyjnego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 30 IV 1635 r., k. 235v–236v. Podobna nomenklatura pojawiała się też w okresie wcześniejszym, zob. Płaza, *Sejmiki i zjazdy*, s. 103.

⁶³ APP, Gr. Poznań, sygn. 679, Drugie laudum w sprawie czeladzi sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 26 IV 1634 r., k. 523v–524v.

⁶⁴ APP, Gr. Poznań, sygn. 680, Uniwersał sejmiku relacyjnego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 30 IV 1635 r., k., 235v–236v.

⁶⁵ APP, Gr. Poznań, sygn. 691, Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego z zaleceniami dla szafarzy wojewódzkich, Środa 13 IX 1646 r., k. 600–601.

spisania zaświadczenia dla wybranych deputatów trybunalskich. Bywało jednak i tak, że laudów nie spisywały sejmiki przedsejmowe, ograniczając się jedynie do instrukcji dla posłów. Takie sytuacje miały miejsce w grudniu 1634 r.⁶⁶, w październiku 1635 r.⁶⁷ czy w styczniu 1645 r.⁶⁸ Instrukcje poselskie były oczywiście drugim najważniejszym elementem dokumentującym obrady sejmiku i wszystkie z czasów Władysława IV są znane. Prawdopodobne jest, że sejmik mógł spisywać również instrukcje dla posłów do króla, znany jest bowiem przynajmniej jeden przypadek wysłania osobnego poselstwa do monarchy. Instrukcji tego typu z omawianego okresu nie udało się jednak odnaleźć.

Częściowo zachowała się natomiast korespondencja prowadzona przez sejmik, zarówno ta, która trafiała do obradującej szlachty, jak i ta, tworzona podczas obrad sejmiku. Korespondowano z senatorami, miastami (zachowała się korespondencja przede wszystkim z Gdańskiem i Toruniem), ale także z Trybunałem Koronnym, jak np. w 1640 r.⁶⁹ Prowadzono też wymianę listów z rodziną królewską (z królewiczami Karolem Ferdynandem Wazą i Janem Kazimierzem Wazą), ale i z innymi rodzinami panującymi – księciem brandenburskim Zygmuntem (np. list z czerwca 1639 r.⁷⁰), Anną, księżną pomorską (list z 1641 r.⁷¹) i jej synem księciem Ernestem Bogusławem de Croy⁷². Byłby to dość wczesny przypadek prowadzenia przez sejmik działań z pogranicza dyplomacji.

Z pracą sejmiku związana była również dokumentacja podatkowa, którą poborcy prezentowali na sejmikach⁷³. Marszałek w imieniu obradującej szlachty

⁶⁶ BUWr., Akc. 1949/439, Instrukcja posłom sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 14 XII 1634 r., k. 344–347.

⁶⁷ APP, Gr. Poznań, sygn. 680, Instrukcja posłom przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 13 X 1635 r., k. 455–458v.

⁶⁸ APP, Gr. Kalisz, sygn. 271, Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 2 I 1645 r., k. 30v–37v.

⁶⁹ BUWr., Akc. 1949/440, Deputaci Trybunału Koronnego do sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Piotrków 15 III 1640 r., k. 11v.

⁷⁰ BUWr., Akc. 1949/439, List księcia Zygmunta Brandenburczyka do sejmiku średzkiego, Królewiec 15 VI 1639 r., k. 518.

⁷¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. 1282, List Anny księżnej pomorskiej, wdowy po księciu Ernście de Croy, do sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Słupsk 8 V 1641 r., s. 124–127.

⁷² *Ibidem*, List księcia Ernesta Bogusława de Croy do Adama Grudzieckiego kasztelana międzyrzeckiego po porażce zabiegów na sejmiku w sprawie indygenatu polskiego, Słupsk 20 VII 1641 r., s. 123–124.

⁷³ Na przykład: BUWr., Akc. 1949/439, Rachunki panów poborców poznańskiego i kaliskiego z podymnego na rotę powiatowe zwróconego na sejmiku średzkim, Środa 14 XII 1632 r., k. 309v;

wydawał dla administratorów skarbu kwitacje⁷⁴, tego typu dokumenty wydawano również dla szafarzy, jak w 1639 r.⁷⁵, oraz sukcesorów szafarzy, jak w 1647 r.⁷⁶ Z sejmiku w 1642 r. zachował się rachunek wystawiony przez szafarzy dla poborców⁷⁷, a z 1643 r. manifest szafarzy przeciw jednemu z poborców⁷⁸. Wreszcie sejmik podejmował uchwały podatkowe. Do ciekawego wydarzenia doszło w 1637 r., gdy szlachta nie chciała uznać legalności zwołanego przez króla sejmu nadzwyczajnego. Wówczas na sejmiku relacyjnym zdecydowano się uchwalić jedno czopowe nie „vigore sejmu przeszłego, któremu żadny nie przyznawamy wagi, ale autoritate zjazdu terazniejszego”⁷⁹. Pokazuje to, że szlachta uważała, iż ma prawo samodzielnie, bez zgody sejmu, uchwalić podatki.

Z funkcjonowaniem sejmiku związane były również protestacje. Mogły odnosić się one do uchwał sejmikowych zawartych w laudach⁸⁰, do konstytucji sejmowych⁸¹, czy nawet do zwołania niezgodnie z prawem sejmu przez króla. Mogły też odnosić się do postanowień innych sejmików. W 1633 r. posłowie wielkopolscy złożyli w grodzie kaliskim reprotestację wobec protestacji posłów z województwa krakowskiego wobec jednej z konstytucji sejmu koronacyjnego. Wobec zarzutów

---

BUWr., Akc. 1949/440, Rachunki poborców na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 6 I 1643 r., k. 132v.

⁷⁴ Przykładowo: APP, Gr. Poznań, sygn. 684, Kwitacja poborcy przez sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 1 IX 1639 r., k. 576–576v; sygn. 686, Kwit dla Chryzostoma Mycielskiego poborcy województwa kaliskiego, wystawiony na sejmiku przedsejmowym województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 9 VII 1641 r., k. 606v–607v; Gr. Kalisz, sygn. 274, Kwitacja poborcy sejmikowego Mikołaja Koźmińskiego przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 2 I 1645 r., k. 275v–276.

⁷⁵ APP, Gr. Poznań, sygn. 684, Kwitacja szafarzy na sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 25 VIII 1639 r., k. 560–561v.

⁷⁶ APP, Gr. Poznań, sygn. 692, Kwit sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego dla Ciświckich, Środa 11 IV 1647 r., k. 219–219v.

⁷⁷ APP, Gr. Poznań, sygn. 687, Rachunek wystawiony przez szafarzy sejmikowych dla poborców podatków z województw poznańskiego i kaliskiego, b.m. 17 VII 1642 r., k. 582–583.

⁷⁸ APP, Gr. Poznań, sygn. 688, Manifestacja Abrahama Ciświckiego kasztelana śremskiego w imieniu swoim i pozostałych szafarzy województw poznańskiego i kaliskiego przeciw poborcy Stanisławowi Proskiemu komornikowi poznańskiemu, Poznań 6 VII 1643 r., k. 28–28v.

⁷⁹ APP, Gr. Poznań, sygn. 682, Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, Środa 15 VII 1637 r., k. 512v–514.

⁸⁰ APP, Gr. Poznań, sygn. 682, Manifestacja Jana Opalińskiego wojewody poznańskiego, Macieja Manieckiego podkomorzego poznańskiego i Stanisława Chłapowskiego skarbnika poznańskiego przeciw zapisom w laudum sejmiku, Poznań 13 I 1637 r., k. 29v.

⁸¹ Protestacja wobec uchwał podatkowych sejmu zob. APP, Gr. Kalisz, sygn. 260, Protestacja przeciw podatkowi uchwalonym na sejmie 1633, Kalisz 24 VI 1633 r., k. 253–253v. Protestacja przeciw konstytucjom sejmu 1635 r. zob. APP, Gr. Poznań, sygn. 725, Protestacja posłów województw poznańskiego i kaliskiego na sejmiku relacyjnym, Środa 30 IV 1635 r., k. 29–30.

krakowian, iż konstytucja o swawolnikach nie była czytana w izbie poselskiej, Wielkopolanie dowodzili, że to nieprawda⁸².

Wreszcie można natknąć się na przeróżne dokumenty związane z deputacjami wyłanianymi przez sejmik w innych sprawach, jak np. w sprawie rewizji tamy w Skwierzynie z 1641 r.⁸³ Charakterystyczne jest, że z analizowanego okresu nie zachował się żaden dziariusz sejmikowy. Można zatem wysunąć roboczą hipotezę, że zapewne nie było jeszcze zwyczaju spisywania czy relacjonowania obrad sejmiku.

Problemy związane z funkcjonowaniem. Z czasów późniejszych problemy związane z funkcjonowaniem sejmików kojarzą się zarówno z ich zrywaniem i rozdawaniem, jak i „kradzieżą”⁸⁴. W omawianych czasach sejmiki w Środzie kończyły się szczęśliwie, co nie znaczy, że odbywały się na nich bez konfliktów. Z nielicznych informacji o kulisach obrad wynika, że zdarzało się, iż „sejmik już był na zerwaniu”⁸⁵. Jedyne przypadki rozjechania się szlachty bez podjęcia uchwał to sejmik przedsejmowy obradujący w maju 1637 r., który podał w wątpliwość legalność sejmu nadzwyczajnego⁸⁶. Szlachta wielkopolska zdecydowała się nie uczestniczyć w drugim sejmie 1637 r., a na kolejnym sejmie w 1638 r. przeforsowała uchwalenie prawa, zabraniającego królowi zwoływania sejmów nadzwyczajnych bez odpowiedniej konstytucji sejmowej⁸⁷. Praktyka z czasów Zygmunta III dowodzi, że zdarzały się rozdawania sejmików. Znakomitemu badaczowi zjazdu średzkiego, S. Płazie, udało się znaleźć trzy takie przypadki. W analizowanym okresie o takich wypadkach nie ma informacji. Można chyba więc uznać, że spokojne panowanie Władysława IV i unormowana od 1635 r. sytuacja międzynarodowa Rzeczypospolitej sprzyjały stabilizacji i tonowaniu walki politycznej.

⁸² APP, Gr. Kalisz, sygn. 260, Reprotestacja posłów wielkopolskich z sejmu koronacyjnego na protestację posłów z sejmiku proszowickiego złożoną przeciw konstytucjom sejmu koronacyjnego 1633 r., Środa 12 IX 1633 r., k. 475–475v.

⁸³ APP, Gr. Poznań, sygn. 686, Relacja deputatów sejmikowych z dokonanej wizji tamy w Skwierzynie, Skwierzyna 5 VIII 1641 r., k. 671–672.

⁸⁴ Zob. Wojciech Krieger, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 210–217.

⁸⁵ *Listy Krzysztofa Opalińskiego*, s. 114.

⁸⁶ „W wielkim to u nas podziwieniu, że obywatele województw tamecznych dwóch wielkopolskich żadnej na zjeździe średzkim *de salute publicae* nie uczyniwszy namowy, rozjechali się i w wątpliwość złożenia przez nas dwuniedzielnego sejmu za radą panów senatorów bez samychże ich posłów kontradycyjej przywodzą”, zob. BUWr., Akc. 1949/439, List króla Władysława IV do starosty generalnego Wielkopolski, Strębowo 19 V 1637 r., k. 403.

⁸⁷ VC, t. 3, vol. 2, Sejm dwuniedzielnny, s. 312. Szeroko na ten temat: Przemysław Paradowski, *W obliczu „nagłych potrzeb” Rzeczypospolitej. Sejmy ekstraordynaryjne za panowania Władysława IV Wazy*, Toruń 2005, s. 39–40.

SUMMARY

The Assembly of the Poznań and Kalisz Provinces in Środa was one of the most important in the entire Polish-Lithuanian Commonwealth. Nevertheless, a comprehensive analysis of its functioning in the 17th century has yet to be written. Stanisław Płaza's study is limited to the files published by Włodzimierz Dworzaczek (1572–1632). Meanwhile, there are a large number of manuscript sources allowing for very detailed analysis, much more accurate than in the case of other assemblies. During the reign of Władysław IV (1633–1648), the Assembly met regularly in Środa, while the nobility gathered on exceptional occasions in Poznań. The sessions were attended by many senators, arriving as part of a large procession, but the attendance of the nobility is difficult to determine. Sessions of the Assembly could last over a week, and the Assembly itself was generally convened two to three times a year. Pre-Assemblies and Deputy Assemblies were always held, while Relational Assembly sessions were irregular. The nobility tried to organize them together with the Deputy Assemblies. Occasionally, Assembly was convened to adopt taxes. The Assemblies are associated with documentation, both drafted by the royal chancellery (universals, legations), as well as the Assembly itself and the nobility (lauds, instructions, financial documents, correspondence, protests). In the calm and peaceful times of Władysław IV, the Assembly functioned well, and there is no information in the sources of sessions being interrupted or duplicated.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Księgi grodzkie poznańskie: sygn. 667; 677; 679; 680; 682; 684; 686; 687; 688; 690; 691; 692; 693; 725.

Księgi grodzkie kaliskie: sygn. 260; 271; 274.

Księgi grodzkie kościańskie: sygn. 117.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

sygn. 1282.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu

sygn. 233.

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego

Steinwehr, Polonica varia: Akc. 1949/439, Akc. 1949/440.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, wyd. Włodzimierz Dworzaczek, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, Poznań 1957.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. 1: 1572–1632, cz. 2: 1616–1632, wyd. Włodzimierz Dworzaczek, Poznań 1962.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732, wyd. Michał Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763, wyd. Michał Zwierzykowski, Warszawa 2015.

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, opr. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, opr. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamiński, Poznań 2018.
- Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646*, wyd. Agnieszka Biedrzycka, Kraków 2005.
- Listy Krzysztofa Opalińskiego od brata Łukasza*, red. Roman Pollak, tekst przyg. Marian Pełczyński, komentarze Marian Pełczyński, Alojzy Sajkowski, Wrocław 1957.
- Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, przyg. Stanisław Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2, przyg. Stanisław Grodziski, Marcin Kwiecień, Anna Karabowicz, Warszawa 2013.
- Volumina Constitutionum*, t. 4, vol. 1, przyg. Stanisław Grodziski, Marcin Kwiecień, Krzysztof Fokt, Warszawa 2015.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spisy*, cz. 2: 1621–1660, opr. Dariusz Kulpisz, Warszawa 2017.
- Dworzaczek Włodzimierz, *Rozwój życia sejmikowego (od pocz. XVI do poł. XVII w.)*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. Jerzy Topolski, Poznań 1969.
- Dworzaczek Włodzimierz, *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655*, „Roczniki Historyczne”, 23 (1957), s. 281–309.
- Filipczak-Kocur Anna, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)*, Opole 1989.
- Jarochoński Kazimierz, *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, „Ateneum”, 34 (1884), 3, s. 259–282, 416–435.
- Kamiński Andrzej, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002.
- Kołodziej Robert, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Kołodziej Robert, Zwierzykowski Michał, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.
- Kriegseisen Wojciech, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Król Andrzej, *Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemyśl 2018.
- Paradowski Przemysław, *Konflikt wokół prawomocności sejmu nadzwyczajnego z 1637 roku*, [w:] *Studia z dziejów XVII i XVIII wieku*, red. Krystyn Matwijowski, Bogdan Rok, Wrocław 2003 (Prace Historyczne nr 33), s. 5–20.
- Paradowski Przemysław, *W obliczu „nagłych potrzeb” Rzeczypospolitej. Sejmy ekstraordynaryjne za panowania Władysława IV Wazy*, Toruń 2005.
- Płaza Stanisław, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa–Kraków 1984.

Pomykaj Stanisław, *Sejmik wielkopolski w Środzie przed wyprawą wiedeńską w roku 1683. „W obronie Krzyża” widowisko historyczne*, Środa 1939.

Pomykaj Stanisław, *Sejmiki wielkopolskie w Środzie w latach 1733–1763*, Kalisz 1932.

Przyboś Kazimierz, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763)*, Kraków 1981.

Śreniowski Stanisław, *Organizacja sejmiku halickiego*, Lwów 1938.

Zwierzykowski Michał, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowego sądownictwa i administracji skarbowej w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003.

Zwierzykowski Michał, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.

O AUTORZE

dr hab. Robert Kołodziej, prof. Uniwersytetu Wrocławskiego – pracownik Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na dziejach kultury politycznej oraz ustroju dawnej Rzeczypospolitej, w szczególności na funkcjonowaniu sejmu, sejmików oraz rad senatu. W obszarze zainteresowań badawczych leżą też zagadnienia związane z polityką wewnętrzną w XVII w. oraz dyplomacją. Jest autorem i współautorem sześciu książek i wydawnictw źródłowych oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych. Adres e-mail: robert.kolodziej@uwr.edu.pl.